

új szem

I. évf. / 1. szám

2023

új szem

2023/1

új szem

társadalmi, kulturális és kritikai folyóirat a kolozsvári *a szem* második folyama

Szerkesztők

Ábrahám Tekla

András Csaba

Csabay István

Császár Andrea Mária

Csöngé Tamás

Dobrai Zsolt Levente

Gecse Barbara

Gondos Emőke

Holpár Anna

János Tamás

Jaksa Csaba

Lukács Laura Klára

Marin Diana Karola

Ónya Balázs

Orsós György

Székely Örs

Borítóillusztráció:

Zichy Emma

Felelős kiadó:

Autarkeia Egyesület – PTE BTK Kerényi Károly Szakkollégium

Kolozsvár – Pécs

2023

Tartalom

FILM ÉS BALOLDAL.....	1
Filmszem rovat: Szerkesztői előszó.....	1
Konkol Máté: Holnapra leforgatjuk az egész világot	2
Simor Kamilla: A szolidaritás filmi élménye	8
Vas Máté – Vida Kamilla: A film lehetőséget ad, hogy vitázzunk róla, milyen világban akarunk élni	16
Zsupos Norbert: Egy másfajta élet értelme.....	24
Árva Márton: Magok a földben	31
Benke Attila: Lehet-e egy népszerű tömegfilm baloldali, sőt antikapitalista?.....	39
TANULMÁNY	48
Borbély András: Új magyar politika Erdélyben?.....	49
Borbély András: Halálszignál, életjel: Simon Magda.....	55
KRITIKA.....	64
András Csaba: Brechti szabotázs	65
Dobrai Zsolt Levente: Ragyogás a világjárvány idején.....	70
Fenyvesi Balázs: Fasizmus – Egy cseppfolyós fogalom bűvöletében	75
Ilyés Zalán-György: Marx anarchikus gesztusáról	81
Szerzőink	90

Fenyvesi Balázs

Fasizmus – Egy cseppfolyós fogalom bővületében

Stanley, Jason: *Így működik a fasizmus. A „mi” kontra „ők” politikája*. Ford.: Piróth Attila. Bègles: Théâtre le Levain, 2021. 204 old.

Jason Stanleynek, a Yale Egyetem filozófiaprofesszorának 2018-as könyvét 2021-ben Piróth Attila fordításában adta közre magyarul a 2020-as kiadás alapján a franciaországi Bègles-ben működő Théâtre le Levain (Kovács Színház). A szöveg részletei magyarul már korábban is megjelentek a Mércén, a fordítóval pedig Antal Attila beszélgetett a PTI podcastjában. A könyv, ahogyan arra szerzője is kitér, egy reakció a 2016-os Trump-kampány és az azt követő elnökség eseményeire. Ezzel a mű beleillik azoknak a köteteknek a sorába, amelyek a Trump-jelenség, az egyre autoriterebbé váló putyini Oroszország vagy az olyan félperifériás hanyatló demokráciák, mint az erdogani Törökország példáján keresztül próbálják értelmezni azt a cseppfolyós jelenséget, amelyet az ekörül kibomló vitában gyakran a populizmus vagy a neo- és posztfasizmus versengő címkéivel azonosítanak. Ide tartozik a teljesség igénye nélkül Steven Levitsky és Daniel Ziblatt tollából *A demokráciák halála*[1] vagy Federico Finchelsteintől a *Fasiszta hazugságok*[2] is. A téma iránti hazai érdeklődést bizonyítja az a megélenkült fordítási és kiadási hullám, amelynek a Stanley-fordítás is része: 2018-ban a Libri kiadta Jan-Werner Müller *Mi a populizmus?*[3] című művét, és még ebben az évben jelent meg magyarul *A demokráciák halála* a Kossuth Kiadó gondozásában, amit a már említett *Fasiszta hazugságok* követett 2020-ban. A magyar társadalomtudósok között a jobboldali populizmus támasztotta kihívással szemben egy baloldali elméleti választ kívánt adni Antal Attila 2017-es, *a Populista demokrácia természete*[4] című műve.

A vita magyarországi változata a 2010 után kiépülő Orbán-rendszer természetét illetően, mind a közéletben, mind a társadalomtudományok területén az érdeklődés középpontjába került. A rendszerről egymással versengő értelmezések élnek. 2019-ben jelent meg Scheiring Gábor *Egy demokrácia halála* [5] című politikai gazdaságtani elemzése, míg egy évvel később ezt követte Körösi András és szerzőtársainak *Az Orbán-rezsim*[6] című munkája, amiben a plebisciter vezérdemokrácia fogalma mellett érvelnek. 2021-ben pedig a Magyar–Matlovich szerzőpáros *A posztkommunista rendszerek anatómiája*[7] című művét adták ki magyarul. A szerzőpáros előbbi tagja már 2015-ben jegyzett egy kötetet *A magyar maffiaállam anatómiája* címmel.[8] A közéletben és a híradásokban viszont a hibrid rezsim mellett látszik kialakulni

egy ki nem mondott megegyezés. Legyen szó maffiaállamról, versengő autokráciáról vagy hibrid rezsimről, nem közömbös, hogy milyen fogalmat használhatunk az említett sokszínű és eltérő történelmi-politikai tapasztalatok formálta országokat uraló rezsimekre, így az Orbán-rendszerre sem. Stanley művében a faszizmus kifejezés mellett tör lándzsát. A recenzió szerzője a szövegben a nemzeti vagy jobboldali populizmus kifejezést használja a tárgyalt rendszerek és mozgalmak jellemzésére. Ez a fogalom a két szó közötti hasonlóságok mellett a talán fontosabb különbségekre, a megváltozott történelmi-politikai realitásra helyezi a hangsúlyt.

Stanley művében a fasiszta retorikát, taktikákat és a faszizmushoz köthető magatartást vizsgálja. Műve elsősorban narratívákat és a mögöttük meghúzódó, azokkal (gyakran) ellentétes vagy ideologikusan elferdített valóságot tanulmányozza. A szerző tíz egymásra épülő attribútum mentén tesz kísérletet a fasiszta retorika visszatérő motívumainak kategorizálására. Ezek a mitikus múlt, a propaganda, az értelmiségellenesség, a pótvalóság, a hierarchia, az áldozati tudat, a Törvény és Rend, a szexuális szorongás, Szodoma és Gomorra és az Arbeit macht frei elve. A formátum (és a tartalom) többeknek ismerős lehet Umberto Eco klasszikus, a Mindenkori faszizmus[9] című esszéjéből is.

A szerző értelmezése alapján a mitikus múlt tétele azt foglalja magába, hogy a fasiszta gondolkodásban meghatározó szerepe van egy értékekkel telített, fiktív elemektől sem mentes dicső múltnak, amely ellenpontozza az értékeitől megfosztott jelent. A propagandáról szóló fejezet rámutat, hogy a demokráciaellenes mozgalmak hogyan használják fel a demokratikus intézményeket és a választópolgárok részéről erősödő átláthatóság iránti igényt saját politikai céljaik előmozdítására. Az értelmiségellenességet tárgyaló pontot a szerző egy tágabb kritikus gondolkodással szembeni ellenszenvként elemzi, amely értelmezés a (történelmi) fasiszta mozgalom abszolút hűségen és szigorú, alá- és fölérendeltségen alapuló hierarchikus felépítéséből fakad. A valóság felszámolásának nulladik lépéseként a fasiszta mozgalom megkezdte az intézményesített tudástermelés és annak képviselőinek hiteltelenítését. A megszüntetett vagy elfoglalt kulturális és oktatási intézmények, mint az egyetemek vagy múzeumok, semlegesítése után a nyilvános vita ellehetetlenül, majd megszűnik. A közös valóság megszűnése nyomán pedig az egyre potensebb mozgalom létrehozta a saját pótvalóságát. A hierarchia igenlését tárgyaló ötödik pont rámutat arra, hogy a fasiszta retorika számára kulcsfontosságúak az olyan hierarchikus rendszerek, amelyek nemi vagy etnikai és rassz-alapon az egyének és csoportok között egy szigorú és megváltoztathatatlan alá- és fölérendelést feltételeznek.

Az áldozati tudatról szóló fejezet azt taglalja, hogy a fasiszta olvasat a világot folyamatos harcként képzelel el, ahol a külső és belső ellenség folyamatosan fenyegeti és elnyomja a saját

csoportot. Az USA déli államaiból eredő Törvény és Rend (Law and Order) szlogenjét megidéző fejezet már azt tárgyalja, hogy a bűnbakként felcímkezett csoportokkal szemben milyen nyelvi, majd szakpolitikai fellépést fogantatosít egy Stanley értelmezése szerint fasiszta adminisztráció. Ahogyan a Törvény és Rend politikája is a városi nyomornegyedekben találja meg ellenségképét és retorikájának visszatérő motívuma a tisztaság (hiánya), úgy a szexuális szorongást tárgyaló fejezet is az etnicizált/rasszizált Másik „deviáns” szexualitása és a csoporthatárok áthágása, a „keveredés” iránti, az uralkodó csoportban élő irracionális szorongásról szól. A Szodoma és Gomorra nevével ellátott fejezet a város és vidék közötti ellentét olvasatának szerepét vizsgálja a faszizmus mitológiájában. Itt a vidék az autentikus kultúra utolsó menedéke, amit egydimenziós „egyszerű” és dolgos emberek laknak, szemben a multikulturális nagyváros képével, aminek lakói kihasználják a vidéket. Ezen leegyszerűsítő értelmezéssel szemben a város és a vidék fogalmi viszonylagosak, az ellentét két pólusa csak egymás tükrében nyer értelmet. Az utolsó fejezetben a szerző a nemzetiszocialisták a „lusta zsidók” lágerekben való „munkára fogásáról” szóló értelmezésén keresztül mutatja be, hogy az NSDAP ideológiája mélyén munkáló szociáldarwinista gondolat, amely a világot a nemzetek és „fajok” közötti túlélésért folyó zéró összegű játszmaként fogja fel, sok szempontból rokon a kontroll nélküli, szabad verseny ideológiájával, ami az értéket a gazdasági értékre redukálja. Zárásként a szerző a kortárs faszizmus legnagyobb veszélyét abban ragadja meg, hogy az politikai normák és konszenzusok felrúgásával normalizálja az emberellenes viselkedést a leginkább kitett embertársainkkal szemben.

Stanley egy rugalmas faszizmus-definíciót használ, amelyet az alábbiakban foglal össze: „Könyvemben a »fasiszta« szót választottam az olyan típusú (etnikai, vallási, kulturális) ultranacionalizmus címkéjeként, amelyben a nemzetet a nevében megszólaló tekintélyelvű vezető saját személyében képviseli.” (Stanley, 2021, 23. old.). A rugalmas definíció és a könyv előnye, hogy mozgalmak és események széles körét tárja olvasói elé, sok példával illusztrálva az elemzett pontokat, ami segíti a megértést. A szerző könyvében a faszizmust nem egy egységes ideológiának, hanem egy hatalmi technikának, a hatalom megszerzésének eszközeként látja. A fogalom használatát számára pedig a tárgyalt mozgalmak retorikája és a „Mi” és az „Ők” világos elkülönítését célzó szakpolitikai javaslatok (pl. kerítés a mexikói határra) indokolják. A szöveg azonban a kortárs eseményeket részesíti előnyben egy átfogó jelenkori körképpel vagy történeti áttekintéssel szemben. A könyv olvasása során gyakran olyan érzete támadhat az olvasónak, hogy a történelem szerepe a műben kizárólag a jelen eseményeinek aláhúzására irányul. A szerző sem a fasiszta, sem az antifasiszta mozgalmak történeti áttekintését nem végzi el a könyvben, bár ez vélhetően egy ilyen rövid szövegben nem

is lett volna megvalósítható. A (történeti) fasiszta mozgalmakon belüli különbségek érzékeltetésének eltekintése miatt azonban nagyon eltérő történeti-politikai beágyazottságú mozgalmak és portrék kerülnek egy platformra. Egy címke alá kerül a szlovák Tiso félperifériás-klerikális fasizmusa, a Trump által eltérített Republikánus Párt és az indiai Modi-féle hindu nacionalizmus is. Az ezek közti eltérő kontextusokra azonban kevés vagy semmi reflexió nem történik.

A műről érdemes megjegyezni, hogy ez egy nagyon „amerikai” szöveg. Ez alatt az értendő, hogy a szerző elsősorban az amerikai (közel)múlt eseményeivel foglalkozik. Törekszik arra, hogy felmutassa a Trump-adminisztráció retorikájának káros leképeződését a szakpolitikában a militarizált határrendészet túlkapasaitól a mexikói határon tapasztalt hétköznapi erőszakig. Ennek kritikáját sikeresen végzi el. Arra azonban kevésbé tér ki a szerző, hogy a határ militarizálása nem kizárólag a Trump-adminisztráció sajátja. Az intézményekbe beiródott elnyomásokra (rasszizmus, szexizmus vagy az osztály-alapú megkülönböztetés) egyébként érzékeny szerző a folyamatot nem helyezi történeti távlatba, így tompul kritikájának éle.

A szerző kötetében a jogállam és a jog uralmának elsőbbségét hirdető liberális állaspontját veszi fel, és képviseli következetesen. Ez a liberális állaspont azonban többször megnehezíti, hogy a nyelvi struktúrákon túl a szerző, pár kivételtől eltekintve, kitérjen a fasiszta politikának megágyazó gazdasági és anyagi hatásokra. Így inkább a tünetre fókuszál a probléma gyökerével szemben. Stanley soraiból a demokrácia iránti mély elkötelezettség és szolidaritás érződik az elnyomott csoportok iránt, legyenek azok bevándorlók, szexuális vagy vallási kisebbségek. A szöveg amerikai kontextusba ágyazottsága abban is tetten érhető a magyar viszonyokban szocializálódott olvasó számára, hogy a szerző a magyar közélet és társadalomtudomány fősodrával szemben nagyobb figyelmet szentel a rassz problematikájának és a szexuális kisebbségeket érő diszkriminációnak.

A szöveg Amerika-fókuszán túl annak hiányosságai akkor ütköznek ki leginkább, amikor a szerző a félperifériás és egykori gyarmati országok példáit használja fel érveléséhez. A műben fontos szereplő Magyarország és a 2010 után kiépülő Nemzeti Együttműködés Rendszere. Stanley Orbán Viktort és rendszerét a tárgyalt példák alapján kritizáló állaspontja azonban a magyar kontextus csekély ismeretéről tanúskodik. A szerző beleesik abba a (meddő) hibába, hogy a bajok forrását 2010-ben találja meg, figyelmen kívül hagyva a magyar történelem és eszmetörténet olyan korábbi hagyományait, amelyből a hazai autoriter vagy nemzeti populista jobboldal merít és építkezik. Elmulasztja tárgyalni a 2010 után kiépült rendszer a korábbi neoliberais hegemoniára adott válasz-jellegét, és beágyazni az Orbán-rendszert a régiós és történeti mintázatokba. Ahogyan a magyar (vagy a tárgyalt orosz, török

vagy indiai) társadalom, elit és gazdaság a kapitalista világgazdaságba való előnytelen beágyazottságáról és ezek esetleges hatásáról sem esik szó.

A kötetben fontos szerepet tölt be az amerikai mentalitással azonosított (kis)közösségi eszme. A szerző ezeknek a közösségeknek a mobilizálásában, szerveződjenek azok lakó- vagy munkahely szerint, mint a szakszervezetek, látja a fasiszmmal szembeni küzdelem egyik lehetséges frontját. Rámutat, hogy a fasiszta mozgalmak elsősorban az elidegenedett és atomizált, gyakran a domináns csoportba tartozó leszakadó egyénekre „vadásznak” a közösségi szolidaritás illúziójával házalva. Ahogyan azonban azt Stanley is megállapítja, a valódi, társadalmi határokon átívelő szolidaritás csak az egyetemes emberi méltóság felkarolása, az önmagukat megszervező közösségek és a választópolgárokat bevonó demokrácia nyomán lehetséges. Stanley saját, a korai nemzetiszocializmus éveiben zsidókat mentő elődei története nyomán kiemeli, hogy az önkénnyel szembeni ellenállás történeteiből szükséges erőt meríteni. Ezek példaként állnak előttünk, hogy mindig van alternatíva, van mozgáster.

A kötet elsősorban sajátos eszmetörténeti kordokumentum, amelybe kitapinthatóan beleíródtak keletkezésének körülményei, félelmei és eseményei. A könyvet elsősorban a téma iránt érdeklődő aktivistáknak ajánlanám, akik közérthető stílusban olvasnának a kortárs szélsőjobboldali és jobboldali populista mozgalmakról, valamint az általuk használt nyelvezetről, taktikákról. Emellett hasznos olvasmány lehet mindazoknak, akik elsősorban a Trump-adminisztráció liberális kritikája iránt érdeklődnek történeti szemlélettel kiegészítve. Fontos esemény, hogy Stanley könyvét lefordították magyarra, ám a recenzió írója szerint lennének mind az ismeretterjesztő, mind a tudományos irodalom terén más művek, amelyek termékenyebb kiindulási pontnak bizonyulnának a cselekvés elméleti megalapozásához.

[1] Levitsky, Steven – Zibblatt, Daniel: *A demokráciák halála*. Ford.: Felcsuti Péter. Budapest: Kossuth, 2018.

[2] Finchelstein, Federico: *Fasiszta hazugságok*. Ford.: Nagy Gergely. Budapest: XXI. Század, 2020.

[3] Müller, Jan-Werner: *Mi a populizmus?* Ford.: Konok Péter. Budapest: Libri, 2018.

[4] Antal Attila: *A populista demokrácia természete*. Budapest: Napvilág, 2017.

[5] Scheiring Gábor: *Egy demokrácia halála*. Budapest: Napvilág, 2019.

[6] Körösenyi András – Illés Gábor – Gyulai Attila: *Az Orbán-rezsim*. Budapest: Osiris, 2020.

[7] Magyar Bálint – Madlovics Bálint: *A posztkommunista rendszerek anatómiája*. Budapest: Noran, 2021.

[8] Magyar Bálint: *A magyar maffiaállam anatómiája*. Budapest: Kossuth, 2015.

[9] Eco, Umberto: *Öt írás az erkölcsről*. Ford.: Dorogi Katalin. Budapest: Európa, 1998. 25–49.

Szerzőink

András Csaba

A PTE BTK Filmtudományi és Vizuális Tanulmányok Tanszékének adjunktusa.

Árva Márton

Az ELTE BTK Spanyol Nyelvi és Irodalmi Tanszékének adjunktusa, filmkritikus.

Benke Attila

Szerkesztő, filmtörténész, filmkritikus. Az ELTE BTK Filozófiatudományi Doktori Iskola Film-, média- és kultúraelmélet doktori programjának volt hallgatója.

Borbély András

Költő, esszéista.

Dobrai Zsolt Levente

Mozgalmár, fordító, szerző, munkás.

Fenyvesi Balázs

Szociológia mesterszakos hallgató az ELTE TáTK-n.

Ilyés Zalán-György

Filozófia mesterszakos hallgató a kolozsvári Babeş – Bolyai Tudományegyetemen.

Konkol Máté

Filmrendező, videovágó, a Társadalomelméleti Kollégium volt tagja.

Simor Kamilla

A PTE BTK Filmtudományi és Vizuális Tanulmányok Tanszék tanársegédje, illetve az Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatója.

Vas Máté

Az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, író, újságíró.

Vida Kamilla

Költő, videós újságíró, kulturális szervező.

Zsupos Norbert

Filozófia mesterszakot végzett a PTE BTK-n, 2022-ben.